

List *Muraköz* – *Megyimurje* kao organ mađarske okupacijske vlasti u Međimurju (1941-1943)

Nakon okupacije Međimurja u travnju 1941. godine, Mađarska je agresivnim mjerama pokušala pretopiti lokalno hrvatsko stanovništvo u korpus mađarske nacije. Jedno od sredstava kojim se pritom služila bio je dvojezični list Muraköz – Megyimurje. Djelovao je od druge polovine 1941. do sredine 1944. godine i s konzervativnih pozicija propagirao planove obnove teritorijalno-političkog jedinstva nekadašnjih Zemalja krune sv. Stjepana. List se isticao u pokušajima mađarizacije lokalnog stanovništva i u propagandnom djelovanju u korist ratnog napora Mađarske i njezinih osovinskih saveznica. S vremenom je zbog sve neizvjesnijeg ishoda rata prednost dobilo izvještavanje o ratnim zbivanjima, no podrška velikomađarskoj ideji nije dovođena u pitanje sve do obustave tiskanja lista.

Ključne riječi: *Muraköz* – *Megyimurje*, Drugi svjetski rat, Međimurje, Mađarska.

Uvod

Mađarska je vojska 16. travnja 1941. zaposjela Međimurje. Taj je događaj označio početak četverogodišnje okupacije toga kraja koja je potrajala sve do travnja 1945. godine. U tom su razdoblju mađarske vojne i civilne vlasti pokušale izbrisati posljedice poraza Centralnih sila u Prvom svjetskom ratu – raspad Austro-Ugarske i nestanak jedinstvene cjeline zemalja krune sv. Stjepana. Akcijom hrvatskih domoljuba vođenih idejama američkog predsjednika Woodrowa Wilsona, Međimurje je 1918. priključeno Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Ta je akcija, izvedena uz veliko odobravanje velikoga dijela stanovništva Međimurja, bila prekretnica u sporu Hrvatske i Mađarske oko pitanja pripadnosti Međimurja. Tada je princip prirodnog prava prevladao nad dotad važećim povijesnim pravom, što je jedna od ključnih točaka u modernizacijskom procesu Međimurja i Hrvatske. Mađarskom okupacijom Međimurja u razdoblju od 1941. do 1945. godine pokušalo se vratiti povijest unatrag na stanje prije 1918. godine. To je značilo negaciju prirodnog prava, nepoštivanje prava Međimuraca na samoodređenje.

Ovim radom pokušat ću na temelju članaka objavljenih u listu *Muraköz* – *Megyimurje* analizirati odnos mađarskih vlasti prema Međimurju u razdoblju od 1941. do 1943. godine. List *Muraköz* – *Megyimurje* izlazio je u Čakovcu od 1941.

do sredine 1944. godine.¹ S obzirom na nedostupnost ostalih mađarskih izvora iz vremena okupacije Međimurja te novine su prvorazredan dokument o funkcioniranju mađarske uprave u Međimurju i namjerama mađarske države prema okupiranim hrvatskim krajevima – temi koja u hrvatskoj povijesnoj znanosti dosad nije detaljnije obrađivana. Raščlambom tekstova tiskanih u tom listu moguće je rekonstruirati načine na koje se provodila mađarizacijska politika u okupiranom području, odnose među pojedinim etničkim i socijalnim skupinama stanovnika Međimurja i utjecaj koji je na njihove živote imalo nesigurno ratno vrijeme.

Slom Jugoslavije i mađarska okupacija Međimurja

Njemačka i njezini saveznici napali su 6. travnja 1941. Kraljevinu Jugoslaviju. Otpor kraljevske vojske trajao je do 17. travnja, kad je potpisana jugoslavenska kapitulacija. Na prostoru Hrvatske i današnje Bosne i Hercegovine formirana je kvislinska Nezavisna Država Hrvatska, s ustaškim pokretom kao jedinom dozvoljenom političkom formacijom. Mađarska je vlada među prvima priznala tu novoformiranu državnu tvorevinu, između ostaloga i zbog toga da potvrdi prestanak postojanja Kraljevine Jugoslavije i time ukloni pravne prepreke za okupaciju dijela jugoslavenskog teritorija.² Već je 11. travnja mađarska vojska ušla u Baranju i Bačku, a ulazak je u Međimurje privremeno odgođen. To je područje već 7. travnja okupirala njemačka vojska, a pod njihovom je zaštitom slijedećeg dana grupa lokalnih ustaša uspostavila Ustaški stožer za Međimurje. To je bila prva ustaška organizacija koja je doista provodila vlast na nekom teritoriju. Njezini članovi zaposjeli su napuštene vojarne jugoslavenske kraljevske vojske u Čakovcu i organizirali svečani doček njemačkoj vojsci. Slavko Kvaternik je 10. travnja u Zagrebu proglasio osnivanje Nezavisne Države Hrvatske koja se trebala prostirati i na području Međimurja.³

Nakon 10. travnja, dotad kooperativni međimurski Mađari i mađaroni⁴, prestali su surađivati s ustašama. Poslali su u Budimpeštu nekoliko delegacija zatraživši mađarsku okupaciju Međimurja. Jedna od njih uspjela se probiti do mađarskog premijera Lászla Bárdossyja i izložila mu svoje zahtjeve.⁵ Potaknuta tim molbama mađarska je vlada 13. travnja odlučila okupirati Međimurje. Glavni argument na

¹ Brojevi toga lista koji su izašli 1944. zasad su mi nedostupni, pa se u ovom radu bavim aktivnostima lista do kraja 1943. godine.

² T. Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000, 537.

³ Podrobnije informacije o uspostavi NDH donose: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1977. i Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986.

⁴ Termin kojim su međimurski Hrvati označavali međimurske pristaše mađarskog nacionalizma nemađarskoga etničkog podrijetla.

⁵ V. Kalšan, *Međimurje 1941.-1945.*, magistarski rad (neobjavljen), Zagreb 2002, 12.

koji se pozvala bilo je historijsko pravo Mađarske na svoj nekadašnji teritorij.⁶ Na istoj se sjednici raspravljalo i o budućim potezima prema NDH, pa je zaključeno kako zbog Međimurja ipak ne smiju biti ugroženi izgledi da se dobije željeni prometni izlaz prema Jadranu. Nedugo nakon tih događaja mađarski vojni vrh dobio je od njemačke vojske odobrenje za ulazak u Međimurje, pod uvjetom da se suzdrže od ulaska na sporni teritorij Banata.⁷ Rumunjska i Mađarska polagale su pravo na Banat, tada pod njemačkom okupacijom, pa je tim manevrom Hitler pokušao ublažiti tinjajući sukob između Mađarske i Rumunjske koji je mogao ugroziti predstojeći napad na SSSR. Međimurje je postalo ulogom u međunarodnoj političkoj igri vođenoj iz Berlina, a nesređena NDH iznenada je izgubila mogućnost da samostalno odlučuje o svojoj sjevernoj granici. Mađarska je vojska 16. travnja 1941. okupirala Međimurje i time je ustaška vlast u Međimurju prestala postojati. Okupacijsko stanje službeno je proglašeno tek 9. srpnja kad je zapovjednik čakovečkog garnizona objavio dvojezični mađarsko-kajkavski proglas o uvođenju vojne uprave u Međimurju.

Vlastodršci NDH u prvo su vrijeme pokušali pregovorima s predstavnicima Mađarske riješiti aktualne sporove. Pregovori su počeli krajem svibnja, i pritom su ustaše odugovlačili nadajući se da će s vremenom pridobiti Nijemce na svoju stranu i preko njihove arbitraže vratiti Međimurje u sastav NDH.⁸ Proglašenje vojne uprave u Međimurju u srpnju 1941. prekinulo je pregovore o sudbini Međimurja. Unatoč prosvjedima koje je NDH preko Nijemaca slala mađarskoj vladi, službena okupacija je označila stvarni početak mađarske vlasti u Međimurju. Razloge takvu zaokretu u mađarskoj politici ustaše su još za vrijeme trajanja rata tražili u neuspjehu Mađara u Banatu, tumačeći okupaciju Međimurja kao kompenzaciju za to poniženje. Krivci za nepopustljivost Mađarske traženi su u vojnim krugovima, pa čak i u samovolji mađarskog zapovjednika Čakovca Zsigmonda Timára koji je prema tom tumačenju na vlastitu ruku proglasio okupaciju Međimurja. Kasnije su i sami Mađari širili takve informacije, braneci okupaciju Međimurja tvrdnjama da je do toga došlo pod jakim pritiskom mađarske javnosti i vojnih krugova predvođenih regentom Miklósem Horthyjem.⁹

Zagovarateljima okupacije Međimurja bilo je vrlo lako doprijeti do Horthyja i pridobiti ga za taj plan. Naime, umirovljeni mađarski vojni biskup István Zadravetz, rodom iz Čakovca, bio je bliski Horthyjev suradnik još od kraja Prvog svjetskog

⁶ Jonjić, 538.

⁷ Isto, 539.

⁸ Možda je takvo razmišljanje u vrhu ustaškog pokreta nastalo nakon susreta Hitlera i Pavelića početkom lipnja 1941. godine, na kojem se Hitler nepovoljno izražavao o Mađarskoj. O spomenutom sastanku vidi: B. Krizman, A. Pavelić i Sl. Kvaternik kod Hitlera u ljeto 1941., *Historijski zbornik*, 1970/71.

⁹ Jonjić, 547.

rata. Sudjelovao je u radu kontrarevolucionarne Horthyjeve skupine u Segedinu u vrijeme Mađarske Sovjetske Republike, i preko njega međimurski su mađaroni bili u mogućnosti uvjeriti vojni vrh u nužnost okupacije.¹⁰ No, to nikako ne znači da su ostali mađarski političari bili protivnici takvog rasplesa. Oni su doduše pred hrvatskim i njemačkim političarima svu odgovornost za okupaciju prebacivali na vojsku i Horthyja, ali sami nisu ništa učinili da spriječe takav razvoj događaja. Potpunije obavijesti o ovom pitanju valjat će ipak potražiti u zasad neobrađenoj mađarskoj izvornoj građi.

NDH nije priznala Mađarskoj pravo na Međimurje, a jednako tako ni hrvatske antifašističke snage predvođene komunistima okupaciju nisu smatrale legalnom. No, Mađarska je ubrzanim tempom do sredine jeseni 1941. preuzela sve vidove uprave na okupiranom području. Do kraja kolovoza vojska je ustupila mjesto civilnim vlastima. Formirana su nova kotarska i općinska poglavarstva, sudstvo je popunjeno mađarskim službenicima i počelo suditi po mađarskim zakonima, a cijelo je Međimurje premreženo gustom mrežom žandarmerijskih postaja koje su sprječavale svaki pokušaj protumađarske djelatnosti i propagande.¹¹ Osnovan je čitav niz mađarskih društava i organizacija, a dozvoljen je rad samo mađarskim političkim strankama.¹² Mađarski jezik postao je službenim, a jedina institucija koja je zadržala hrvatski predznak, iako prisiljena na određene prilagodbe, bila je Katolička crkva.¹³ Međimurje je 16. prosinca 1941. Zakonom o ponovnom priključenju Južnih krajeva kruni sv. Stjepana i formalno anektirano Mađarskoj.¹⁴ Mađarska vlast nad ovim je prostorom potrajala sve do travnja 1945. kad su sovjetske i bugarske trupe izbacile njemačku vojsku iz Međimurja.

Osnivanje lista Muraköz i prva faza njegova djelovanja (rujan 1941-ožujak 1942)

U Čakovcu je od 1882. godine djelovao dvojezični list *Muraköz – Megyimurje*, glasilo Mađara i mađarona. Njegov pokretač i dugogodišnji glavni urednik Jozsef Margitai još je sedamdesetih godina XIX. stoljeća razradio teoriju o Međimurcima kao posebnoj nehrvatskoj etničkoj skupini s kajkavskim materinskim jezikom. Njegov list bio je namijenjen kako govornicima mađarskog jezika, tako i onima koji su poznavali samo kajkavski dijalekt hrvatskog jezika. U tim je novinama propagirano uklapanje međimurskih stanovnika u korpus mađarske političke nacije, dok bi im ostalo pravo na uporabu kajkavskoga «međimurskoga» jezika.

¹⁰ Kalšan 2002, 13.

¹¹ Isto, 20-23.

¹² Isto, 34-42.

¹³ Isto, 44-49.

¹⁴ F. Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970, 625.

Sama ideja međimurskog jezika nije bila potaknuta nekom posebnom brigom za pravo Međimuraca na vlastiti jezik, već nastojanjem da se Međimurce što je više moguće odvoji od Hrvatske i da ih se s vremenom u potpunosti integrira u mađarsku naciju. Nakon priključenja Međimurja Kraljevstvu SHS 1918., list je prestao s djelovanjem.

U Čakovcu je 11. rujna 1941. tiskan prvi broj novoga dvojezičnog lista pod imenom *Muraköz*. Većina članova redakcije lista nisu bili s područja Međimurja, već uglavnom javni djelatnici iz Zaladske županije i grada Nagykanizse, koji je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bio glavni centar velikomađarske iredente usmjerene prema ponovnom zauzimanju tzv. «južnih krajeva» Mađarske, tj. Međimurja, Baranje i Bačke.¹⁵ Tek povremeno u listu pišu istaknuti čakovečki mađaroni, predvođeni Ottom Pecsornikom, vlasnikom lista *Muraköz* i istaknutim članom vladajuće Mađarske stranke života (Magyar élet part – MEP). List je podnaslovom «politikai hetilap», u prijevodu politički tjednik, izlazio svakog četvrtka po cijeni od 4 penga po broju. Politička orijentacija lista jasno je bila izražena sloganima koji su redovito objavljivani u gornjem lijevom uglu prve stranice. U prvom broju tu se nalazio početni stih mađarske državne himne – «S Božjom pomoći, za domovinu...», pisan mađarskim jezikom bez prijevoda. Sljedećih tjedana na tom su se mjestu izmjenjivali razni domoljubni citati, najčešće poznate rečenice Nikole Zrinskog i Istvána Széchenyja u kojima je veličana Mađarska i mađarski narod. Uredništvo novina pozivalo se na tradiciju *Muraköza* iz austrougarskih vremena, navodeći da je novi list nastavak staroga, i prema tome nije nikakva novotarija, već produžetak tradicije koja je silom prekinuta 1918. godine.¹⁶

Na 10 stranica velikog formata redovito je prvo donijet mađarski tekst nekog članka, a zatim i prijevod na kajkavski dijalekt hrvatskog jezika, uz neke iznimke. Tako je gospodarski savjetnik prisutan samo u kajkavskom dijelu kao i opširne vijesti s bojišta. To se može objasniti strukturom nemađarskog stanovništva, koje je bilo gotovo u potpunosti ruralno, i činjenicom da su čitatelji mađarskog dijela novina mogli vijesti o odvijanju rata opširnije proučiti u mađarskim dnevnim novinama. Zanimljivo je da su većina oglasa i sportske vijesti gotovo uvijek pisani mađarskim jezikom. Očito je taj dio svakodnevice bio čvrsto u mađarskim rukama, pa nije bilo potrebe da se ti prilozi prevode na kajkavski. Valja napomenuti kako do 1942. kajkavski tekst nije bio standardiziran, već su pravopis i gramatika uvelike ovisili o pojedinom autoru ili prevoditelju članka. Autorstvo pojedinih članaka teško je utvrditi jer su pisci vrlo rijetko bili potpisani, pa je zbog toga nemoguće utvrditi ima li zavičajnost novinara kakve veze s različitim načinom pisanja pojedinih riječi. Čak i samo međimursko ime pisano je i dalje na isti način kao i za vrijeme jugoslavenske vlasti – «Medjimurje». Slovo «ć» još se uvijek koristilo

¹⁵ Juraj Lajtman, *Međimurje 1918.-1959.*, Čakovec 1959, 59.

¹⁶ Vu ime Božje..., *Muraköz*, 11. IX. 1941.

u pojedinim slučajevima, iako u kajkavskom dijalektu nema glasa koji bi iziskivao upotrebu toga grafema. Toponimi u kajkavskom dijelu novina također nisu mađarizirani, već bi samo u rijetkim slučajevima pored hrvatskog imena nekog mjesta u zagradi bila dopisana i mađarska verzija.¹⁷ Nepostojanje jasno utvrđenog standarda i nesnalaženje samih novinara i prevoditelja članaka ponekad je dovođila do komičnih situacija. Tako je u istom broju lista dolazilo do pisanja mađarskih imena u fonetskoj varijanti («Režo» umjesto «Rezső»), a tek nekoliko stranica dalje čisto slavenske riječi pisane su u skladu s mađarskim pravopisom («suho meso» postalo je «szuho meso»)¹⁸. Brojne su tiskarske pogreške, a kajkavština kojom su tekstovi pisani često je sličnija slovenskoj nego hrvatskoj varijanti.

Urednik lista u ovom razdoblju bio je Lajos Szabád. On se tek u 8. broju lista obratio čitateljima izlažući svoj program i ciljeve. U tom članku je istaknuo domovinu kao cilj svih svojih napora, a Boga kao vodiča u svekolikom radu. Uvjeravao je čitatelje u svoju ljubav prema lokalnom stanovništvu i najavio socijalnu osviještenost u uređivačkoj politici lista. Promicanje mađarskih zakona – koji su za njega zakoni napredne, socijalne države – također je isticao kao jedan od svojih planova.¹⁹ Iz tog članka može se razabrati konfuzija koja je u početku vladala u redakciji lista, a vjerojatno i u novoj, brzopleto ustrojenoj lokalnoj vlasti. Glavni urednik, osoba najodgovornija za funkcioniranje nekog lista, tek je nakon dva mjeseca rada odlučio iznijeti čitateljima načela po kojima uređuje tiskovinu. Pritom nije izrekao ništa spektakularno, već samo uobičajene domoljubne fraze začinjene religijskim zanosom i pozivanjem na socijalnu pravdu, iako su dotad izdani brojevi lista često sadržavali članke pisane u različitom duhu.

Iako list *Muraköz* službeno nije bio glasilom nijedne političke stranke, iz pisanja lista jasno se raspoznaje privrženost uredništva tada vladajućoj mađarskoj stranci MEP. Već u prvom broju list donosi vijest o ustrojavanju stranačke organizacije MEP u Međimurju, uz hvalospjeve politici te stranke i podsjećanje na njezinu povijest i zasluge u borbi za mađarsku državu.²⁰ U sljedećem broju lista oštro je napadnuta opozicijska Stranka strelastih križeva, uz tvrdnje kako je vođena «nemogućim idejama, bez zrele pameti».²¹ U listu su često objavljivane vijesti o aktivnostima MEP-a, dok o drugim strankama nije bilo gotovo nikakvih vijesti, osim negativnih. Čvrsta povezanost lista s vladajućom strankom vidljiva je i iz brojnih govora istaknutih političara MEP, kako na državnoj tako i na lokalnoj razini, koje list preuzima bez ikakvih komentara i redovito objavljuje na prvim stranicama. List *Muraköz* – *Megyimurje* zbog toga može poslužiti kao izvrstan

¹⁷ Organizacija Magjarske stranke života, *Muraköz*, 2. X. 1941.

¹⁸ *Muraköz*, 16. X. 1941.

¹⁹ To očem!, *Muraköz*, 30. X. 1941.

²⁰ Složil se je međimurski odbor vladine stranke, *Muraköz*, 11. IX. 1941.

²¹ Stranjka strelačkih križana se rezteple, *Muraköz*, 18. IX. 1941.

izvor o djelovanju stranke MEP na prostoru Međimurja. Primarna stranačka aktivnost bila je održavanje stranačkih skupova u međimurskim mjestima. Ti obilasci počinjali bi početkom proljeća i potrajali sve do sredine ljeta, nastavljali bi se u rujnu pa sve do zime kad su opet obustavljeni, najvjerojatnije zbog loših vremenskih uvjeta koji bi otežavali putovanja. Na njima su najčešći govornici bili kotarski poslanici u državnom parlamentu: Otto Pecsornik za čakovečki i Ferencz Horváth za preloški kotar. Skupovi su održavani vikendima, najčešće nedjeljom. Govori su održavani redovito na «međimurskom» jeziku jer je vjerojatno mađarske govore malo tko od seljaka razumio. Teme na tim sastancima također su gotovo uvijek bile iste: počinjalo bi se objašnjavanjem stanja u državi i njezine vanjske politike, nakon čega se prelazilo na aktualne teme najčešće na pitanja vezana uz provođenje kontrole agrarne reforme, gospodarstvo i odvijanje rata. Nakon završetka sastanka predstavnici stranke bi produžili u sljedeće selo ili bi se vratili u središte kotara. U toku tjedna seosko je stanovništvo dolazilo u kontakt s državnom vlašću samo preko žandara i općinskih bilježnika, a na taj je način bilo moguće uključiti u stranački život tek mali postotak stanovništva. Povremeno bi u kotarskim središtima bile održavane veće stranačke konferencije. Na jednoj takvoj konferenciji, održanoj krajem 1942. u Čakovcu, Pecsornik je između ostaloga ustvrdio kako je na području čakovečkog kotara osnovano 35 stranačkih organizacija s preko 3500 članova.²² Iz njegove nade da će po svršetku svih poljskih poslova broj članova stranke porasti, može se vidjeti da je stranačka aktivnost mađarskih stranaka Međimurcima predstavljala sporednu stvar, manje važnu od svakodnevnih poslova.

Uvodni članak prvog broja lista napisao je Béla Teleki, župan Zaladske županije, kojoj je Međimurje bilo administrativno podređeno nakon ukidanja vojne uprave. On je iskazao zahvalnost onima koji su i za vrijeme «jugoslavenske okupacije» očuvali mađarstvo u Međimurju, ističući primjer Nikole Zrinskoga,²³ kojeg bi svi trebali slijediti kao što su ga njegovi vjerni vojnici, preci Međimuraca, slijedili. Pozivao se na povijesno pravo Mađarske na Međimurje riječima kako je ono uvijek bilo u sastavu Zaladske županije i tek je nepravednim trianonskim odlukama silom otrgnuto od svojeg prirodnog okruženja. Zaključnim je riječima pozvao Međimurce da se uključe u «magjarski život, v posel obnovenja orsaga i varmegije (...) za kršćanstvo, za domovinu i za disciplinu», uz tvrdnju kako je i sam Bog na strani Mađara.²⁴ Iz ovog se članka razabire propagandna linija koju su kasnije slijedili gotovo svi novinari lista. Jasno su izražavani revizionistički stavovi, koji su u drugoj četvrtini XX. stoljeća dominirali u svim strukturama mađarskog društva

²² Velika konferenca, *Muraköz*, 11. XII. 1942.

²³ Nikola Zrinski (1620-1664) hrvatski ban i pjesnik, često ga Mađari svojataju kao isključivo mađarsku povijesnu ličnost.

²⁴ Međimurskom narodu, *Muraköz*, 11. IX. 1941.

i države. Specifičnost mađarskog revizionizma bila je u posebnom naglasku na božanskoj intervenciji i pozivanju na Boga kao izvoru prava Mađarske na teritorije izgubljene nakon Prvoga svjetskog rata. Pritom je značajnu ulogu imala i legenda o kralju Stjepanu koji je kršćanski katolički svetac. On je postao simbol velikomađarske ideje i po njemu su maksimalističke mađarske teritorijalne pretenzije dobile ime «zemlje krune svetog Stjepana».

Nedugo nakon istupa župana, list je objavio i izjave čelnika novoformiranih kotareva na području Međimurja. Oni su se u svojim izjavama više ograničili na ekonomska i socijalna pitanja, uvjeravajući čitatelje kako će svi njihovi napori biti usmjereni na poboljšanje života stanovnika preloškog i čakovečkog kotara. Pritom je krivnja za sve poteškoće, bijedu i siromaštvo prebačena na jugoslavenske «okupatore» koji su neodgovorno vladali Međimurjem i zapustili taj nekoć bogat kraj.²⁵ Članci u kojima se oštro kritizira vrijeme jugoslavenske uprave i najcrnijim tonovima oslikava tadašnje gospodarsko propadanje Međimurja bili su česti u cijelom razdoblju izlaženja lista. U tim se člancima isticalo kako je Međimurje bilo bogat kraj do 1918. godine, pri čemu je namjerno izostavljan svaki spomen Prvoga svjetskog rata i tadašnja gospodarska stagnacija. Istodobno se željelo stvoriti sliku o pljačkašima s juga, «neodgovornim špekulantima» koji su narod zatupili političkim trzavicama umjesto da ga ostave da u miru radi svoj posao.²⁶ Najčešće su završavali najavama o poboljšanjima koja će uslijediti brigom mađarske države i njezinih služba.²⁷ Takvi članci ponekad su pisani posve rasističkim tonom, uz tvrdnje kako je za Međimurce prirodno samo «mirno delo, a ne kakše političke hecarije, ili kakše narodnosne senjarije».²⁸ Osim rada, njihov bi jedini drugi interes bila religija, odnosno redoviti odlasci u crkvu.²⁹ Po tome se može zaključiti da je karakter nove elite bio duboko konzervativan, posve nemoderan i neusklađen sa zahtjevima modernog društva. Piscu tih riječi ideal je devetnaestostoljetno ugarsko društvo, on se zalaže za brisanje svih političkih sloboda stečenih raspadom Austro-Ugarske. Mogućnost da prost, neplemenit ili manje imućan Međimurec sudjeluje u političkom životu njemu je smiješna šala, a pravo na samoodređenje naroda sanjarija za koju Međimurci nisu stvoreni, pa prema tome niti sposobni. Znakovito je kako takve ili slične izjave nisu nikad ponovljene u listu, što može značiti kako je uredništvo shvatilo da je takav pristup narodu koji se pokušava uključiti u novu državnu tvorevinu pogrešan i neučinkovit. No, list se od tog članka nikad nije ogradio, a autor članka Ferenc Kélemen nastavio je pisati za *Muraköz*, pa je posve

²⁵ Pozabili bomo nevole prošlih 23 let, *Muraköz*, 25. IX. 1941.

²⁶ Međimurje mora biti bogato i srečno, *Muraköz*, 11. IX. 1941; Kak se je pokvaril gospodarski život..., *Muraköz*, 18. IX. 1941.

²⁷ Veliki grof..., *Muraköz*, 6. XI. 1941.

²⁸ Novi život Međimurja, *Muraköz*, 9. X. 1941.

²⁹ Isto.

sigurno da je barem dio suradnika lista, a prema tome i pripadnika nove vladajuće elite bio vođen takvom logikom razmišljanja. Za njih je međimurski teritorij bio važniji od goleme većine međimurskih stanovnika.

Od prvog broja list *Muraköz* pokušavao je u međimurskih Hrvata formirati svijest o pripadnosti mađarskoj državi. Tako je u listu stalna bila rubrika «Putovanje po orsagu», u kojoj se u putopisnoj formi opisivalo ljepote i znamenitosti Mađarske, «kajti so se te lepote naše i mi knjim spadamo». ³⁰ U tim se člancima osim opisa mađarskih gradova i pojedinih znamenitosti zanimljivih turistima iznosilo i povijest mađarske države i kulture, u pokušaju da se u Međimuraca probudi osjećaj zajedništva s Mađarima i Mađarskom. Osim ove rubrike, s vremenom su uvedene i «Vesti z magjarskih krajov», u kojima su prenošene kratke novosti iz većih mađarskih gradova, i «Naši velki ludi», sa životopisima značajnih mađarskih povijesnih ličnosti. Širen je i kult ličnosti Nikole Zrinskoga, uz zanemarivanje njegova hrvatskog podrijetla, prikazivan isključivo kao Mađar Miklós Zrinyi, branitelj mađarskih interesa. ³¹ Činjenica da je Čakovec bio centar zrinskih posjeda i da je Nikola umro i pokopan u Međimurju, vjerojatno je tu imala presudnu ulogu.

Pored Zrinskoga, istican je i Preložanin Márko Gasparich, istaknuti sudionik mađarske revolucije 1848. godine. U Prelogu je do 1918. postojao njegov spomenik, a tada je uklonjen. Povratkom mađarske vlasti u Međimurje ponovno je postavljen taj isti spomenik, a njegovo je svečano otvaranje iskorišteno za prvu masovnu demonstraciju pripadnosti Međimurja Mađarskoj. Na toj svečanosti okupili su se predstavnici lokalnih i županijskih vlasti, vojske, Crkve, učitelji s učenicima, predstavnici raznih društava i mnoštvo naroda, a svečanim se govorima na mađarskom i na hrvatskom jeziku objašnjavao Gasparichev doprinos mađarskoj nacionalnoj ideji. ³² Po istom obrascu kasnije su slavljani svi važniji mađarski praznici. Osim Gasparicheva, u Međimurje se pokušalo ucijepiti i kult drugih junaka iz 1848., pa je u jednom članku objašnjavao značaj trinaestorice revolucionarnih generala strijeljanih u Aradu 1849. godine. ³³ Među njima je osim Mađara bilo i nekoliko Rumunja i Srba, pa je to korišteno kao dokaz otvorenosti mađarske države prema manjinskim etničkim zajednicama.

List je s burnim odobravanjem popratio svaki napredak u mađarizaciji međimurskoga društvenog života. Objavljivane su vijesti o svakom novoosnovanom mađarskom društvu i svakoj aktivnosti u kojoj je mađarski jezik zamijenio hrvatski. S osobitim zanimanjem u listu su praćeni pokušaji odcjepljenja Međimurja iz Zagrebačke nadbiskupije. Mađaroni nikad nisu uspjeli u tom naumu, ³⁴ pa je i

³⁰ Putovanje po orsagu, *Muraköz*, 11. IX. 1941.

³¹ Zrinyiev duh se vužgal..., *Muraköz*, 6. XI. 1941.

³² V Medjimurju za navek živi duh i domolubnost Gasparics Marka, *Muraköz*, 9. X. 1941.

³³ Trinajst mučenikov v Aradu, *Muraköz*, 9. X. 1941.

³⁴ Detaljno o toj temi vidi: V. Kalšan, *Iz vjerskog života Međimurja*, Čakovec 2003, 28-33.

najmanja infiltracija mađarskih ideja u vjerski život Međimurja prikazivana kao trijumf mađarstva. Povodom izbora kantora u legradskoj crkvenoj općini, pri čemu je izabran kandidat koji «niti reć nezna horvatski», u listu je objavljeno da su «legradski verni međjimurski magjari pokazali svoju vernost k magjariji (...) Gratulera mo legradčanom k njihovom magjarskom duhu, oni su vredni nasledniki velikoga Zrinyi-a».³⁵

Slične pohvale uvijek su pratile aktivnost mađarskih učitelja postavljenih u međimurske škole u jesen 1941., uz primjedbe kako na njima leži najveći dio posla vezanog uz širenje mađarskog jezika i kulture u Međimurju,³⁶ i da stanovnici Međimurja rado prihvaćaju uvođenje mađarskog jezika u nastavu.³⁷ Kako stanje na terenu ipak nije bilo posve u skladu s takvim pisanjem pokazuje jedno pismo čitatelja, polaznika čakovečke preparandije koji porijeklom nije bio Međimurec, već je u Čakovec doselio nakon mađarske okupacije. Iz njegovih riječi izbija razočaranje mladog čovjeka koji je očito stigao u Međimurje pun prosvjetiteljskog elana i nacionalističkog zanosa, da bi na kraju bio razočaran nekooperativnošću naroda kojeg je došao prosvjeteliti. Članak je pun romantičarskih izljeva emocija s gotovo patetičnim apelima da međimurski Hrvati kojima je poruka upućena shvate kako je u njihovom interesu prihvaćanje novonastalog stanja.³⁸ I tu na vidjelo dolazi predmoderni, devetnaestostoljetno shvaćanje nacije od kojeg je pobolijevala velikomađarska ideja. Eksponentima te politike pred očima je uvijek jedino mađarska nacija sa što je moguće većim državnim teritorijem, a svatko tko se tome nađe na putu nije ni svjestan svoje zablude, taj spava i nužno je probuditi ga iz tog bezumlja.

Nametanje mađarskog jezika nije se provodilo samo kroz školski sustav, već i preko novina. U prvih nekoliko mjeseci izlaženja lista *Muraköz* česti su bili tekstovi u kojima se čitateljstvo obavještavalo o prikladnom i neprikladnom načinu izražavanja. Nastojalo se iskorijeniti slavenske jezične konstrukcije,³⁹ zahtijevani su mađarski pozdravi umjesto hrvatskih⁴⁰ i učenje mađarske himne.⁴¹ S vremenom su zahtjevi postroženi, pa je poželjnim postalo što češće upotrebljavanje mađarskoga, makar bilo iskvareno i netočno. Čak se i preko kratkih priča, vjerojatno izmišljenih, uvjeralo Međimurce da u iseljeništvu potomci Međimuraca nikad u

³⁵ Legrad je pak pokazal, kaj je magjarski, *Muraköz*, 23. X. 1941.

³⁶ Završil se tečaj za navučitele..., *Muraköz*, 2. X. 1941; Pošta vurednika, *Muraköz*, 16. X. 1941; Za magjarsku kulturu!, *Muraköz*, 13. XI. 1941.

³⁷ A magyar tanito, *Muraköz*, 18. IX. 1941; Pozdrav međjimurskom narodu i štampi, *Muraköz*, 23. X. 1941.

³⁸ Bratski si damo roke isto, *Muraköz*, 20. XI. 1941.

³⁹ Moramo govoriti s poštu vanjem, *Muraköz*, 25. IX. 1941.

⁴⁰ Szebb jövöt! Adjon Isten!, *Muraköz*, 11. IX. 1941.

⁴¹ Bože, blagoslovi magjare, *Muraköz*, 11. IX. 1941.

međusobnom razgovoru ne koriste nijedan drugi jezik osim mađarskog.⁴² Postepeno je u listu započeta promocija stare ideje začete još u XIX. stoljeću prema kojoj Međimurci nisu Slaveni, već poseban narod s vlastitim «međimurskim» jezikom, u stvari posebnom varijantom kajkavskog dijalekta. Tvrdilo se kako u Međimurju nema tipičnih slavenskih prezimena koja završavaju na «-ić» i da postoje mnoga mađarska.⁴³ To je upotrebljavano kao dokaz nepostojanja ikakvih jezičnih i etničkih veza stanovništva Međimurja i Hrvata.

Osim optimističkog prikazivanja nove vlasti s vremena na vrijeme u listu su tiskani i članci iz kojih se vidi da stvarnost nije bila u skladu s mađarskom propagandom. Broj takvih tekstova raste s približavanjem zime, kad je zbog oskudice prehrambenih proizvoda učestala prodaja namirnica po cijenama višim od onih koje je propisala država. Takvu praksu list je najoštrije osuđivao kao izdaju domovine, i ponekad su čak u njemu tiskane presude uhvaćenim prekršiteljima odredbi o racionalizaciji i kontroli cijena.⁴⁴ U jednom takvom slučaju do izražaja je došao i antisemitizam autora, koji je za nezakonitu trgovinu optužio židovske trgovce.⁴⁵ Kako bi se izbjegla i sama pomisao da bi Međimurci izvan Mađarske živjeli bez takvih poteškoća, odmah su objavljivani i članci u kojima se opisuje teško stanje u NDH, prvenstveno oskudica hrane i okrutne borbe s partizanima.⁴⁶

Povremeno je dolazilo i do sukoba u novoj političkoj i društvenoj eliti. Izgleda da je dio čakovečkih Mađara i mađarona pokušao na temelju političkih zasluga ishoditi materijalne koristi, službe i funkcije. To se novinaru *Muraköza* nije svidjelo, već je napao takvu praksu kao nemađarsku.⁴⁷ S druge strane, u slučaju kad se jedan čitatelj tužio uredniku lista na nemar državnih službenika, oni su dobili potpunu potporu urednika unatoč tomu što su dotad mnogo toga obećali a nijedno od tih obećanja izvršili. Riječima «voditelji naše varmegije so već zjavili, kaj oni z najveškom lubavi delaju, kaj bo v Medjimurju se najbolše. Stemi rečmi moreju naši dragi medjimurci biti zadovolni, kajti so ne samo reči, nego to se bo spunilo, a nekaj se već i je»⁴⁸ pokušao je umiriti čitatelja, no ispraznim željama i neispunjenim obećanjima teško se moglo nadoknaditi neaktivnost i nerad državne uprave. Kad se uzme u obzir s kakvim je hvalospjevima praćen početak rada mađarskih državnih službenika, koji su prikazivani kao ljudi u koje se može imati više povjerenja nego u vlastita oca,⁴⁹ postaje jasno da su čak i neki pristaše novog režima morali osjetiti

⁴² Mađarski jezik, *Muraköz*, 6. XI. 1941.

⁴³ Magjarstvo Medjimurja, *Muraköz*, 23. X. 1941.

⁴⁴ Teškoga štrofa dobiju..., *Muraköz*, 23. X. 1941; Nabijanje cen je izdaja domovine te Kralovski sod v Čakovcu..., *Muraköz*, 13. XI. 1941.

⁴⁵ Nepravično su šteli šeftati..., *Muraköz*, 25. IX. 1941.

⁴⁶ Hirek, *Muraköz*, 25. IX. 1941.

⁴⁷ Ja sem magjar!, *Muraköz*, 11. IX. 1941.

⁴⁸ Pošta vurednika, *Muraköz*, 16. X. 1941.

⁴⁹ Navek smo znali, *Muraköz*, 30. X. 1941.

razočaranje kad bi iz prve ruke vidjeli pravo lice novih vlastodržaca. To objašnjava zašto su i nakon nekoliko mjeseci mađarske uprave u Međimurju još uvijek postojali neimenovani «puntari», odnosno buntovnici, koji nisu bili zadovoljni mađarskom vlašću nad Međimurjem.⁵⁰

*Preustroj lista i njegova aktivnost do prvih težih poraza sila Osovine
(travanj 1942 – travanj 1943)*

Format lista i redakcija reorganizirani su u travnju 1942. godine. Tada je opseg lista smanjen na 8 stranica, od kojih je prvih 4 bilo pisano mađarskim jezikom pod naslovom *Muraköz*, a zadnjih 4 «međimurskim» jezikom pod naslovom *Megyimurje*. Članovi redakcije sad su bili većim dijelom stanovnici Međimurja, bilo predratni mađaroni, bilo nakon okupacije doseljeni državni službenici i mađarski svećenici koji su bili postavljeni na katehetska mjesta u čakovečkim srednjim školama. Glavni urednik i dalje je bio Lajos Szabád, a vlasnik je lista Otto Pecsornik sada i službeno deklariran kao jedan od urednika. U prvom broju restrukturiranog lista navedeno je da će cilj novina biti «Međimurje srečno v blagoslovljenoj mađarskoj domovini». Uz to, «povrnuti našem međimurskomu narodu njegovoga starinskoga lepoga međimurskoga jezika». Važno mjesto namijenjeno je narodnim pjesmama koje «se nesmeju zgubiti v slavenskom morju» i preko kojih bi se najlakše promicala posebna etnička svijest Međimuraca.⁵¹ No, Mađari i mađaroni nisu nikad priznali tomu fiktivnom «međimurskom» narodu pravo na nacionalnu samobitnost. Oni po toj teoriji doduše nisu Mađari, ali im je dopušteno biti samo dijelom mađarske političke nacije. Članci pisani u tom stilu glavno su obilježje uređivačke politike lista u ovom razdoblju.⁵²

Poseban vid propagande ideje «međimurskog» naroda bile su organizirane proslave državnih praznika, a osobito proslave 16. travnja, dana «oslobođenja» Međimurja. Takve svečanosti organizirane su u svim većim međimurskim mjestima, a najveća u Čakovcu 18. IV. 1942. godine. Novinari lista su procjenjivali kako je tom skupu prisustvovalo između 10 i 25 tisuća oduševljenih ljudi,⁵³ čime se željelo prikazati jednodušno pristajanje Međimuraca uz mađarsku ideju. Istinitost tih tvrdnji je upitna, budući da je proslava zaokupila i pažnju vlasti NDH, kojima je iz varaždinskih civilnih i vojnih izvora javljeno da je proslava mlako

⁵⁰ Veliki grof..., *Muraköz*, 6. XI. 1941; Bratski si damo roke, *Muraköz*, 20. XI. 1941.

⁵¹ Našim čitatelam, *Megyimurje*, 27. III. 1942.

⁵² Varaš Csakortnya..., *Megyimurje*, 24. IV. 1942; Nešterne reči..., *Megyimurje*, 15. V. 1942; Julius 9., *Megyimurje*, 3. VII. 1942; De si Štefan Kral, *Megyimurje*, 14. VIII. 1942; Naše levantaške puce..., *Megyimurje*, 25. XII. 1942; Spomen marciuša 15-ga, *Megyimurje*, 12. III. 1943.

⁵³ Varaš Csakortnya..., *Megyimurje*, 24. IV. 1942; Jeden glas..., *Megyimurje*, 1. V. 1942.

dočekana u stanovništvu.⁵⁴ Sve takve proslave izvođene su po sličnom obrascu – u njima su sudjelovala sva građanska društva, predstavnici vlasti i vojske, prosvjetari s učenicima, mađarski svećenici kojima je dopušten rad u zagrebačkoj nadbiskupiji. Nakon svečane mise na mađarskom jeziku proslava je uz mimohod raznih mađarskih društvenih organizacija premješšana na otvoreno, gdje bi na nekom nacionalističkim nabojem nabijenom mjestu, poput spomenika Nikoli Zrinskom u Čakovcu ili Márku Gasparichu u Prelogu, bili održani govori u kojima se slavilo mađarsku naciju i državu. Ponekad bi to bilo praćeno recitacijama mađarskih domoljubnih pjesama koje su izvodila djeca školskog uzrasta, što je upotrebljavano kao potvrda napretka jezične mađarizacije u školama. Članci o tim svečanostima redovito su završavali zaključkom kako su takve proslave nepobitan dokaz «da je Megyimurje nigdar drugo ne bilo, nemre biti i nabo drugo kak magyarsko».⁵⁵ Takve priredbe redovito su održavane u međimurskim mjestima do sredine 1943. kad je zbog ratnih nedaća i potrebe za štednjom, a vjerojatno i zbog sve slabijeg odaziva naroda, ukinuta praksa velikih nacionalističkih slavlja.

Jedna od vidljivijih promjena u listu bila je konačna standardizacija pravopisa. Iako je još u travnju i svibnju 1942. moguće naići na pokoju riječ napisanu hrvatskim pravopisom, s vremenom mađarski pravopis postaje normom u pisanju kajkavskih riječi. Tako dotadašnje Međimurje postaje Megyimurjem, a za sva imena ljudi i mjesta ne koriste se više hrvatski već mađarski nazivi. Dokazivanje različitosti međimorskog stanovništva od Slavena išlo je tako daleko da se čak i preko naziva prehrambenih proizvoda pokušalo objasniti narodu neprihvatljivost štokavskog standarda. «...pečenku, štrukle, gibanice, kelešice, zlevanjke, (...) bažol i zelje z mesom, žgance s cvirki, ili z mlekem, (...) kučte, lopatice, rebra, kokošinju juhu» suprotstavlja se «pasulju ili supi od peradi ili kupusu», uz napomenu kako bi «da je trpela ta nesrećna Jugoslavija još deset let, naš narod pomalem pozabil svojega lepoga megyimurskoga jezika, šteroga je govoril jezero let i nišči ga pre tem ne bantuval, a bo ga v miru govoril još jezero let i nabo se vtopil v slavenskom morju».⁵⁶ Ne može se ne primijetiti kako je autor teksta pokušao i u izboru jela, čija imena drži specifičnima za razdoblje jugoslavenske vlasti, pokazati da je tada međimurski stol bio prazniji, odnosno da je Međimurju bilo bolje do 1918. godine. Fiktivni međimurski jezik ipak nije u mađaronskim planovima imao nikakvu trajniju ulogu. Unatoč proklamiranju prava na poseban jezik, stanovništvu Međimurja i dalje je nametano obavezno učenje «državnog» mađarskog jezika.⁵⁷

⁵⁴ Građa za povijest sjeverozapadne Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. (dalje: *Građa*), tom II, dok. 234, str. 462; tom II, dok. 237, str. 472.

⁵⁵ Prvo leto dni, *Megyimurje*, 24. IV. 1942.

⁵⁶ Megyimurska narodna izložba..., *Megyimurje*, 17. VII. 1942.

⁵⁷ Magyararska škola..., *Megyimurje*, 15. V. 1942; 300 000 pengó za megyimurske škole, *Megyimurje*, 21. VIII. 1942; Kaj je novoga?, *Megyimurje*, 18. IX. 1942; Magyararska škola..., *Megyimurje*, 15. V. 1942.

To je opravdavano potrebom da svatko bude u mogućnosti ostvarivati sva svoja prava i dužnosti u mađarskoj državi, uz česte napomene kako je mjerilo čovjeka broj različitih jezika koje poznaje.⁵⁸

U propagandu etničke posebnosti Međimuraca uključila se i vladajuća stranka MEP,⁵⁹ kao i njezini članovi u vrhu državnog aparata, poput premijera Miklósa Kallaya.⁶⁰ Iz toga se vidi kako mađarizacijska politika nije nastala u uskim lokalnim okvirima, već je bila prihvaćena i provođena od cijeloga državnog aparata. Mađarski jezik učili su i vojni obveznici u toku vojničke obuke.⁶¹ List *Muraköz – Megyimirje* svaku je javnu upotrebu mađarskog jezika od Međimuraca, a posebno mladih, smatrao potvrdom njihova mađarskog duha, koji je zaspao u toku jugoslavenske «okupacije» i koje je trebalo probuditi iz tog sna.⁶² I ovdje na površinu izbija čvrst stav o potrebi buđenja svijesti o posebnosti etničke zajednice, svojstven XIX. stoljeću. Da stvari nisu bile baš tako crno-bijele i da je prihvaćanje mađarskog jezika rijetko bilo dobrovoljno i bez prisile, pokazuju prijetnje koje su nedugo prije tih trijumfalnih riječi bile upućene onima koji ne pokazuju interes za učenje mađarskog jezika.⁶³

Kultura je bila drugo važno područje na kojem se htjelo dokazati različitost Međimuraca od Hrvata i sličnost s Mađarima. Pokrenuto je, ali nikad dovršeno, osnivanje muzeja čija bi zadaća bila «dokazati na se strane, kaj je megyimurski narod bil navek magyarski».⁶⁴ Sredinom 1942. u promidžbu mađarske kulture uključena su i kulturno-umjetnička društva s područja Zaladske županije koja počinju nastupati u Čakovcu.⁶⁵ Uz to, povodom proslave blagdana svetog Stjepana, u Budimpeštu je 1942. poslana grupa međimurskih mladića i djevojaka u narodnim nošnjama kako bi se njihovim sudjelovanjem u svečanosti dokazalo «da je ta zemla črez jezero let navek bila jedinstvena magyarska. (...) Ako i v govorenju nesu jednaki, ali v srcu su je».⁶⁶

I pored ovakvih očitih mađarizacijskih nastojanja list je tvrdio kako je Mađarska najotvorenija od svih europskih država prema svojim manjinama jer tu «narodnosti uživaju sa prava, govoriју z svojim materinskim jezikom i slobodno si rezvijaju svoju kulturu».⁶⁷ No, ti članci su donosili slabog ploda. Najteže udarce ideji «međi-

⁵⁸ Magyarska škola..., *Megyimirje*, 15. V. 1942; Prvi magyarski školski seminarium..., *Megyimirje*, 12. VI. 1942.

⁵⁹ Konferencija ..., *Megyimirje*, 2. X. 1942.

⁶⁰ Veliki govor..., *Megyimirje*, 23. XI. 1942.

⁶¹ Magyarska škola za honvede..., *Megyimirje*, 22. I. 1943.

⁶² Zabava naših leventášov, *Megyimirje*, 26. II. 1943; Kak naši deaki..., *Megyimirje*, 12. III. 1943.

⁶³ Meštri pazite!, *Megyimirje*, 4. XII. 1942.

⁶⁴ Megyimirju je potreben muzeum..., *Megyimirje*, 10. IV. 1942.

⁶⁵ Kulturne veze..., *Megyimirje*, 8. V. 1942.

⁶⁶ Bokretaši Megyimirja, *Megyimirje*, 4. IX. 1942.

⁶⁷ Magyarska..., *Megyimirje*, 28. V. 1943.

murskog» jezika zadala je upravo njezina nedorečenost i netočnost. List se 1943. sa zgražanjem sablažnjavao nad tvrdnjama jednoga mladog Međimurca da u njegovu kraju ljudi ne govore onim jezikom kojim je list pisan.⁶⁸ S obzirom da kajkavski dijalekt nije standardiziran, i praktički svako selo ima neke vlastite osobitosti u izgovoru pojedinih riječi, ta je zamjerka listu vjerojatno bila sasvim na mjestu. No, pisac članka to uopće nije uzeo u obzir, možda i zato jer naprosto nije dolazio u kontakt s Međimurcima iz sela udaljenih od Čakovca, pa nije znao da kajkavsko narječje Gornjeg Međimurja može biti posve nerazumljivo stanovnicima Donjeg Međimurja. Umjesto toga odmah je teškim riječima optužio mladog čitatelja da ne zna «megyimurski jezik», pa se iz toga vidi da je miroljubivo ophođenje mađarona prema međimurskim Hrvatima bila samo krinka koja je skrivala nimalo bezazlene namjere odnarođenja i umjetne promjene identiteta cijeloga jednog kraja i nekoliko desetaka tisuća ljudi.

Najveći trn u oku mađarskih vlasti bilo je djelovanje hrvatskih svećenika u Međimurju. Kako su samo trojica mađarskih svećenika dobila dozvolu rada u Međimurju, i to zbog inzistiranja Mađara da barem vjeroučitelji u školama i vojni svećenici budu Mađari, Zagrebačka nadbiskupija uspjela je zadržati upravu nad međimurskim župama.⁶⁹ Zbog toga je u listu vođena žustra promidžba aktivnosti mađarskih svećenika. Navodili su se njihovi uspjesi u organizaciji sve češćih misa na mađarskom jeziku, najčešće za određene skupine vjernika, npr. vojsku, đake ili pripadnike poluvojne organizacije mladeži Levente.⁷⁰ U tome se išlo tako daleko da se isticalo kako je tek njihovim dolaskom počeo pravi razvoj vjerskog života u Međimurju.⁷¹ Od tih mađarskih svećenika nije se očekivao samo rad na vjerskom polju, nego i propaganda mađarske kulture. I ovdje je težište djelovanja bilo na radu s mladima, s namjerom da se mladeži koja je u toku jugoslavenske vlasti bila «vun sključena s sake magyarske kulture» vrati mađarski identitet.⁷² Svim važnijim vjerskim svečanostima pripisivao se mađarski karakter, pa je tako čakovečko proštenje 1942. okarakterizirano kao «pravo magyarsko prošćenje».⁷³

S obzirom da su mađarski svećenici jedini trajni kontakt imali samo s mladima, najčešće preko leventiške organizacije, nije se moglo izbjeći svojevrsnu militarizaciju vjere. S vremenom su s frontova počele stizati sve lošije vijesti i pokazalo se da rat na istoku ni izdaleka nije dobiven kako su novine tvrdile u kasno ljeto 1942. godine. Zbog toga počinje isticanje važnosti vojničkih vrijednosti i znanja,

⁶⁸ Nešterne reči..., *Megyimurje*, 3. XII. 1943.

⁶⁹ Detaljno o tom pitanju: Kalšan 2003.

⁷⁰ Versko življenje..., *Megyimurje*, 3. IV. 1942; Verski navuki..., *Megyimurje*, 29. V. 1942; Detaljno o Levente organizaciji: Kalšan 2002, 41-42.

⁷¹ Versko življenje..., *Megyimurje*, 3. IV. 1942.

⁷² Spričavanje..., *Megyimurje*, 19. III. 1943.

⁷³ Prvo magyarsko prošćenje..., *Megyimurje*, 7. VIII. 1942.

pri čemu se kršćanstvo Mađara uvijek ističe kao kvaliteta koja će presuditi u krvavom sukobu s boljševičkim bezbožnicima.⁷⁴ Pritom se nije propuštalo naglasiti slavenski karakter boljševizma, uz tvrdnje kako je u toku jugoslavenske vlasti mladež odgajana u slavensko-komunističkom duhu, protiv Boga i ljubavi prema bližnjem.⁷⁵ Loše vijesti s istoka, osobito uništenje njemačke 6. armije kod Staljingrada, prouzročilo je lavinu jadikovka o bezbožništvu koje se širi svijetom,⁷⁶ i dovelo do potpunog stavljanja vjere u službu države, s gotovo nacističkim pogledom na svijet u kojem je vjera samo sredstvo za jačanje volje, čijom se snagom može prevladati sve poteškoće koje donosi rat.⁷⁷ Takvi članci kulminirali su neposredno prije Uskrsa 1943. kad se boljševizam prikazuje kao najveća opasnost koju je kršćanstvo ikad doživjelo i čija bi pobjeda označila kraj kulturne Europe.⁷⁸

Takvo pisanje posve je različito od onoga kakvo je dominiralo u listu do ljeta 1942. godine. Tada su u stalnoj rubrici s ratnim izvješćima donošene samo dobre vijesti o pobjedama osovinskih trupa, s posebnim naglaskom na izvrstan razvoj ratne situacije na istočnom bojištu. Te vijesti objavljivane su na prvim stranicama do kasnog ljeta 1942. kada sele prema kraju novina. To bi moglo imati veze sa sve češćim glasinama o lošoj ratnoj sreći mađarskih trupa, među kojima je bio i velik broj unovačenih Međimuraca. List se ostrim riječima oborio na širenje takvih «neistinitih glasina».⁷⁹ Potkraj godine počela su prva sovjetska bombardiranja mađarskog teritorija, što je u prvi mah izazvalo još glasnije isticanje domoljublja na stranicama lista,⁸⁰ ali i redovite članke o načinima obrane od zračnih napada. U isto vrijeme objavljivani su tekstovi o gladi i drugim nedaćama na strani Saveznika,⁸¹ kako bi se pokazalo da su neprijatelji sila Osovine u mnogo gore položaju od Mađarske. Sve češće su citirane izjave Adolfa Hitlera i drugih njemačkih političara, u kojima se redovito najavljivala pobjeda nad boljševizmom. Rat na istoku prikazivan je kao borba za pokrštenje pogana,⁸² a vojnici osovinskih zemalja kao borci za obranu Europe.⁸³ Na površinu je izbila i tipična srednjoeuropska

⁷⁴ Prvo jesensko..., *Megyimurje*, 23. X. 1942; Naše leventaške puce..., *Megyimurje*, 25. XII. 1942.

⁷⁵ Naše leventaške puce..., *Megyimurje*, 25. XII. 1942.

⁷⁶ Korizmene misli, *Megyimurje*, 2. IV. 1943.

⁷⁷ Vera nas čuva, *Megyimurje*, 5. II. 1943.

⁷⁸ Vuzem 1943., *Megyimurje*, 24. IV. 1943.

⁷⁹ Kaj je novoga?, *Megyimurje*, 7. VIII. 1942.

⁸⁰ Bolševičke bombe v Budapeštu, *Megyimurje*, 11. IX. 1942.

⁸¹ Kak se živi v Londonu, *Megyimurje*, 30. X. 1942; Kak se denes živi v Moskvi, *Megyimurje*, 13. XI. 1942.

⁸² Vidli smo zvezdu..., *Megyimurje*, 8. I. 1943.

⁸³ Obrana Europe, *Megyimurje*, 5. III. 1943.

predodžba o sebi kao povijesnim braniteljima kršćanstva, pa se i mađarske vojnike slavilo kao nastavljače tisućgodišnje tradicije borbe za očuvanje zapadne kulture i kršćanstva.⁸⁴ Britance i Amerikance nije se držalo nastavljačima europske kulture, već izdajnicima europskih vrijednosti. Dokaz te izdaje i vjerolomnog karaktera Angloamerikanaca novinari lista vidjeli su u bombardiranju okupiranih europskih gradova koje je početkom 1943. godine uzimalo sve većeg maha. Kod toga su u prvi plan stavljane tvrdnje kako su najčešće žrtve bombardiranja civili, svećenici i opatice, kako se ruše crkve i pokušava iskorijeniti kršćanstvo.⁸⁵ Otkriće sovjetskog zločina u Katynskoj šumi također je iskorišteno za blaćenje antifašističkih saveznika.⁸⁶ Ipak, sva propagandna aktivnost nije mogla zaustaviti kruženje loših vijesti, pa je krajem travnja 1943. prvi put i u samom listu priznato «da nam denes slabeše ide», čemu je «kriv velki svetski tabor».⁸⁷

Osobito detaljno list se bavio radom organizacije Levente. Sudjelovanje u aktivnostima te udruge bilo je obavezno za sve mladiće od 14 do 21 godine, pa čak i za starije ako bi bili proglašeni nesposobnima za vojnu službu. Preko te organizacije lako se moglo propagirati mađarsku nacionalnu ideju.⁸⁸ Kako taj posao nije bio posve lak svjedoči i jedan članak iz ljeta 1942. godine, u kojem se priznaje kako je teško mladeži odgojenoj u drugoj državi ucijepiti domoljubne osjećaje prema Mađarskoj. U tom se članku traži da se u obuci leventasima preko kulta Zrinskih pokaže «Magyarsku od predi Trianona», veliku i moćnu državu, a ne krnju međuratnu državicu. Kako ti mladići ne znaju dobro mađarski jezik, treba ih učiti mađarske riječi, i to strpljivo i polako, samo 10 riječi po vježbi a ne brzopleto.⁸⁹ U praksi je to bilo mnogo brutalnije i nasilnije, uz okrutne kazne za prekršitelje discipline o čemu govore brojni hrvatski izvori – kako ustaški, tako i partizanski.⁹⁰ Zbog toga ne čudi da su mnogi leventasi izbjegavali sudjelovanje u radu organizacije, na što je sa stranica lista *Muraköz – Megyimirje* odgovoreno prijetnjom zatvorskim kaznama svima koji budu izbjegavali redovite vježbe i mise na mađarskom jeziku.⁹¹ Razloge slabe posjećenosti tim vježbama može se tražiti i u ekonomskoj strukturi međimurskog stanovništva. To su bili uglavnom seljaci s malim zemljišnim česticama koje je svaki izostanak sinova sposobnih za rad u polju teško pogađao, osobito u jesensko vrijeme kad je takvih poslova najviše.

⁸⁴ Pozdrav povrnjenim honvedam, *Megyimirje*, 9. IV. 1943.

⁸⁵ Taborski glasi, *Megyimirje*, 12. III. 1943.

⁸⁶ Taborski glasi isto, *Megyimirje*, 24. IV. 1943.

⁸⁷ Pismo s fronte, *Megyimirje*, 30. IV. 1943.

⁸⁸ Verski navuki..., *Megyimirje*, 29. V. 1942.

⁸⁹ Kak je treba muštrati..., *Megyimirje*, 12. VI. 1942.

⁹⁰ *Građa*, tom II, dok. 234, str. 462; tom II, dok. 237, str. 470; tom II, dok. 247, str. 489; tom VII, dok. 152, str. 603.

⁹¹ Poziv!, *Megyimirje*, 18. IX. 1942.

Izgleda da su bile česte pritužbe tog karaktera, pa je u listopadu 1942. privremeno dozvoljeno izostajanje s vježbi za djecu poljodjelaca.⁹² I djevojkama je bilo omogućeno pristupanje leventaskoj organizaciji, no takve su bile rijetke. Patrijarhalnost ruralnog društva je najvjerojatniji razlog slabijoj zastupljenosti ženskih leventasica. Jedino brojnije levente društvo za djevojke organizirano je u Granerovoj tvornici tekstila u Čakovcu, vjerojatno zbog osobnog angažmana Marianne Zetelaki Tóháty, socijalne povjerenice te tvornice, doseljene u Međimurje nakon mađarske okupacije.⁹³ Ona je zanimljiva i po tome što je jedina međimurska žena koja se individualno često spominje u listu. Ona se raznim zaslugama u domoljubnom radu uspjela izdignuti iznad uobičajene uloge koje je mađarsko društvo tog vremena namijenilo ženama. Često se spominjalo humanitarne aktivnosti «Društva mađarskih žena», no bez isticanja pojedinih članica te udruge. Osim preko tog društva, žena je mogla izboriti bolji status još samo preko učiteljskog zanimanja. Pripadnicama seljačkog ili radničkog sloja takve mogućnosti društvene afirmacije nisu bile otvorene, već je smatrano kako je njihov posao isključivo briga oko kuće i djece.⁹⁴ Majke s brojnou djecom isticane su kao primjer svim ženama, a majčinstvo je prikazivano kao ostvarenje ideala ženstvenosti.⁹⁵ I ovdje je društvene norme određivao konzervativni pogled na svijet.

Konzervativnost lista *Muraköz – Megyimirje* vidljiva je i iz stalnog promicanja patrijarhalnog društva, s likom regenta Miklósa Horthyja na vrhu hijerarhije. On je prikazivan kao otac domovine, kao čovjek koji je najzaslužniji za opstanak Mađarske i onaj koji je uvećao državu do nekadašnjih granica. Najopširniji hvalospjevi njegovu geniju pisani su povodom njegova rođendana.⁹⁶ Nakon smrti njegova sina gotovo je cijeli broj lista posvećen toj osobnoj Horthyjevoj tragediji i tada je kult njegove ličnosti dosegao vrhunac, uz primjedbe kako on u svemu dijeli sudbinu svog naroda, pa i u žrtvama podnesenim za domovinu.⁹⁷ S vremenom se uz Horthyja počelo osobito pohvalno pisati i o Hitleru, no nikad tako opširno kao o Horthyju, za kojeg se isticalo da je još 1919. godine prvi u Europi stupio u borbu protiv komunizma.

Područje na kojem su najvidljivije promjene do kojih je došlo u ovoj fazi djelovanja lista jest gospodarstvo. Gospodarske vijesti bile su dosta jako zastupljene od početka izlaženja novina u reformiranom izdanju, no u prvo vrijeme radilo se isključivo o savjetima poljodjelicima o načinima kako poboljšati proiz-

⁹² Kaj je novoga?, *Megyimirje*, 30. X. 1942.

⁹³ Kak se magyarska država briga..., *Megyimirje*, 17. IV. 1942.

⁹⁴ Vladin program..., *Megyimirje*, 8. I. 1943; Kaj se v Granerovoj fabriki..., *Megyimirje*, 12. II. 1943.

⁹⁵ Materin dan, *Megyimirje*, 8. V. 1942; Dika matere..., *Megyimirje*, 11. IX. 1942; Parada materam..., *Megyimirje*, 18. IX. 1942.

⁹⁶ Pozdrav našem Gospodaru, *Megyimirje*, 19. VI. 1942.

vodnju. S vremenom počinju kritike usmjerene protiv špekulanata i crne burze,⁹⁸ i apeli za većim naporima kako bi se dobio rat i olakšao život stradalnicima.⁹⁹ Kao i 1941. godine, s dolaskom zime raste broj napisa protiv crne burze, šverca i tržišnih špekulacija,¹⁰⁰ uz uspostavu čvršće kontrole države nad prikupljanjem poljodjelskih proizvoda.¹⁰¹ Započinje i jaka propaganda kojom se nastojalo uvjeriti čitatelje u brigu države za boljitak naroda, osobito preko tumačenja povećanja izdataka za gospodarstvo iz državnog budžeta kao dokaza brige za poljodjelce.¹⁰² U tom razdoblju još uvijek se za neprilike u gospodarstvu krivilo jugoslavensko naslijeđe, tadašnju nebrigu i loše gospodarenje.¹⁰³ No, istodobno se prijetilo silom onima koji ne daju dovoljno uroda na otkup državi,¹⁰⁴ a sve brojniji bili su i savjeti o korištenju zamjenskih proizvoda umjesto onih koji nedostaju na tržištu.¹⁰⁵ Tiskani su tekstovi o brizi države za međimurske radnike, pri čemu upada u oči da je sav napredak ostvaren na kulturnom polju – organiziraju se izleti na Balaton, prikazuju mađarski filmovi, osniva knjižnica¹⁰⁶ – a njihov socijalni položaj ostaje isti. Uz sve probleme u gospodarstvu i opskrbi, ipak se isticalo da Mađarska vodi brigu o okupiranim krajevima bolje od država koje su tu prije vladale, pri čemu se odluku vlade o brisanju poreznih dugova isticalo kao potvrdu mađarske susretljivosti.¹⁰⁷

Da stvari ni tu nisu bile posve u skladu s propagandom, vidi se iz slučaja kojim se list bavio početkom 1942. godine. Naime, u listu je krajem veljače objavljen oglas u kojem se tražilo 450 najamnih radnika za rad na poljoprivrednom dobru Esterházy, koji bi prema oglasu dobili više nego izdašnu plaću u poljoprivrednim proizvodima. Sljedećih je tjedana dio radnih mjesta popunjen, ali je i mjesec dana kasnije još uvijek manjkalo 120 težaka. Zbog toga se jednim člankom pisanim oštrim tonom prozvalo kao izdajice one koji ne žele raditi i molilo stanovništvo da ne vjeruje raznim «puntarima». Pritom nije navedeno tko s u ti buntovnici i kakvim su glasinama privukli bijes vlasti. Članak završava otvorenom prijetnjom: «Što nabo išel, pe na sod».¹⁰⁸ Stvari postaju jasnije već od sljedećeg broja lista, u kojem se priznaje da je slab odaziv radnika možda rezultat loših iskustava

⁹⁷ *Megyimurje*, 28. VIII. 1942.

⁹⁸ Povanje, potrošnja i cene, *Megyimurje*, 7. VIII. 1942.

⁹⁹ Dvapat da..., *Megyimurje*, 21. VIII. 1942.

¹⁰⁰ Sodbeni stol..., *Megyimurje*, 30. X. 1942.

¹⁰¹ Novi red povanjanja..., *Megyimurje*, 16. X. 1942.

¹⁰² Miljoni..., *Megyimurje*, 29. I. 1943.

¹⁰³ Spravljaju se..., *Megyimurje*, 22. I. 1943.

¹⁰⁴ Kaj treba znati..., *Megyimurje*, 5. II. 1943.

¹⁰⁵ Gospodarstvo, *Megyimurje*, 5. III. 1943.

¹⁰⁶ Kaj se v Granerovoj fabriki..., *Megyimurje*, 12. II. 1943.

¹⁰⁷ Socialno gospodarenje Magyarske, *Megyimurje*, 26. III. 1943.

¹⁰⁸ Nešterne reči..., *Megyimurje*, 26. III. 1943.

prethodne godine kada su mnogi težaci odradili cijelu sezonu, a kod isplate su bili prevareni i otpušteni bez plaće. List ipak tvrdi kako se te godine takve stvari neće ponoviti jer je poslodavac pouzdaniji.¹⁰⁹ Izgleda kako ni tada nije osigurana sva potrebna radna snaga, jer je isti oglas tiskan i u kasnijim brojevima, no bez naznake broja potrebnih radnika. Slični primjeri vidljivi su i u hrvatskim partizanskim izvorima, u kojima se u skladu s marksističkom ideologijom navode eksploatacijski postupci Mađara u Međimurju.¹¹⁰ Sve to nedvojbeno pokazuje pravu narav mađarske uprave, čiji su provoditelji bili zaineresiraniji za oduzimanje nego za davanje.

Ekonomske prilike pogoršale su se 1943. godine, kada se i sam list našao na udaru ekonomskog nazadovanja. Došlo je do njegova poskupljenja, a iz nagovora čitateljima da ne odustanu od pretplate¹¹¹ moguće je razabrati da čitateljstvo lista nije bilo brojno, niti oduševljeno novom cijenom, pa je i mali pad prodaje novina značio teške financijske gubitke vlasnicima. Osim po hajci na švercere i one koji sudjeluju u "sivoj ekonomiji", težina ekonomskog položaja u kojem se Mađarska zatekla sredinom 1943. godine vidi se i po stalnom nizanju sve strožih odredbi o kontroli proizvodnje i državnom prikupljanju sirovina i namirnica. S dolaskom zime problemi u opskrbi dostižu vrhunac.¹¹² Unatoč čestim propagandnim člancima u kojima se promiče dobrovoljno sudjelovanje u rekviziciji prehrambenih proizvoda, potkraj 1943. vladini službenici priznaju kako te akcije donose slabog ploda, a seljaci izbjegavaju predavati državi svoje proizvode. Dotad je u Zaladskoj županiji naplaćeno tek 56% propisanog poreza, pa su sve češće primjenjivane kazne za one koji su pokušavali izbjeći plaćanje poreza i drugih državnih nameta.¹¹³ Izgleda kako pozivi poljoprivrednicima da se poput vojnika trude ratovati za domovinu na bojištu «gospodarske fronte» nisu urodili plodom. Tada je tiskan kratki članak koji parafrazirajući «Deset Božjih zapovijedi» govori kako treba pridonositi ratnom naporu države. Između ostaloga zahtijevao se marljivi rad, suzdržavanje od ometanja vladajućih struktura nerealnim zahtjevima (pri čemu se ne spominje kakvi su to nerealni zahtjevi i po kojem se mjerilu mjere), nesudjelovanje u trgovini na crno, pa čak i špijuniranje suseljana i prijavljivanje vlastima onih koji se koriste uslugama takve trgovine.¹¹⁴ Uočljiva je militarizacija gospodarstva jer se poljoprivrednike naziva «vojnicima gospodarske fronte»,¹¹⁵ ali i korištenje vjerskih osjećaja u propagandi. Uzroke tomu treba tražiti i u religioznom karakteru ruralnog stano-

¹⁰⁹ Važno..., *Megyimurje*, 2. IV. 1943.

¹¹⁰ *Građa*, tom III, dok. 349, str. 826.

¹¹¹ Kaj je novoga?, *Megyimurje*, 9. VII. 1943; Poziv pretplatnikam, *Megyimurje*, 23. VII. 1943.

¹¹² *Megyimurje*, 10. XII. 1943; Gospodarstvo, *Megyimurje*, 17. XII. 1943.

¹¹³ Sesija..., *Megyimurje*, 17. XII. 1943.

¹¹⁴ 10 zapovedi za soldate gospodarske fronte, *Megyimurje*, 28. V. 1943.

¹¹⁵ Militarizacija gospodarstva je i u industriji provedena s mnogo oštine, i sve su veće međimurske tvornice do kraja 1943. prešle pod vojnu upravu (detaljnije o tom pitanju: Kalšan 2000).

vništva na koje je ta propagandna akcija bila usmjerena, ali i u strukturi uredništva lista gdje su mađarski svećenici djelatni u Međimurju igrali zapažene uloge.

List je igrao aktivnu ulogu u reviziji agrarne reforme provedene u Međimurju u vrijeme jugoslavenske vlasti. Prve vijesti o reviziji pojavile su se krajem proljeća 1942. uz tvrdnje kako neće izgubiti zemlju oni koji su prije uspostave jugoslavenske vlasti stanovali u Međimurju. Tom revizijom ispravila bi se nepravda i zemlju bi dobile mađarske obitelji koje su upravo zbog mađarstva bile isključene iz reforme.¹¹⁶ Članovi vladajuće stranke također su počeli agitirati za reformu, začimivši je antisemitskim izjavama u kojima se tvrdilo da će glavina zemlje biti oduzeta Židovima, jer treba «z naroda stranjsku fajtu vun spraviti».¹¹⁷ Sva umirivanja naroda kako oni koji su vjerni Mađarskoj neće ostati bez zemlje ostala su bez ploda, pa je već u ljeto iste godine bilo potrebno prijetiti i opovrgavati glasine da će Međimurci izgubiti zemlju dobivenu reformom.¹¹⁸ Do tih je glasina došlo zbog postupka Mađara prema istarskim kolonistima doseljenim dvadesetih godina u prekomursko selo Petišovce, koje je silom iseljeno. U Međimurju se odmah pročulo o tom događaju i počele su kolati glasine da će se slično postupiti i s Međimurcima.¹¹⁹ Demantiranja tih glasina su i kasnije objavljivana u listu, uz ponavljanje kako se svi oni koji su vjerni Mađarskoj nemaju čega bojati.¹²⁰ Kad je kontrola konačno privedena kraju u ljeto 1943. godine, list je trijumfalno ustvrdio kako se pokazalo da su sve glasine bile lažne i zlonamjerne.¹²¹

Bitna odrednica uređivačke politike lista i dalje je bio žestoki revizionizam usmjeren protiv međuratnog uređenja Europe. Za sve mađarske nedaće krivilo se američkog predsjednika Woodrowa Wilsona i njegove ideje o pravu naroda na samoodređenje.¹²² Razdoblje u kojem je Međimurje bilo dijelom Jugoslavije i dalje je uz više ili manje uvredljive pridjeve nazivano «okupacijom»,¹²³ kad ništa nije funkcioniralo, kad su mladići morali služiti vojsku u dalekoj Makedoniji, kad se narod zatupljivalo beskorisnom stranačkom politikom.¹²⁴ Pritom je prešućivana činjenica da su pod Mađarskom mladi Međimurci vojsku služili u još daljim ruskim stepama i da totalitaristički mađarski politički sustav nije postizao bolje, nego čak gore rezultate od starojugoslavenskoga. Bitna razlika u odnosu na prethodno razdoblje jest ublažavanje antihrvatske propagande, vjerojatno s ciljem da

¹¹⁶ Prekontrolerali bodo..., *Megyimurje*, 22. V. 1942.

¹¹⁷ Pecsornik Otto..., *Megyimurje*, 19. VI. 1942.

¹¹⁸ Opomena agrarnim interesentima, *Megyimurje*, 14. VIII. 1942.

¹¹⁹ *Građa*, tom II, dok. 247, str. 490.

¹²⁰ Agrarna reforma..., *Megyimurje*, 16. X. 1942; Hapili se bodo..., *Megyimurje*, 16. IV. 1943.

¹²¹ Kontrola..., *Megyimurje*, 18. VI. 1943.

¹²² Narod Megyimurja, *Megyimurje*, 10. IV. 1942.

¹²³ Prvo leto dni, *Megyimurje*, 24. IV. 1942.

¹²⁴ Miljoni..., *Megyimurje*, 29. I. 1943.

se nepotrebno ne provocira susjede koji bi u budućnosti mogli postati opasnim protivnicima.¹²⁵ No, kako se takvim člancima ne bi osokolilo protivnike mađarske vlasti, s vremena na vrijeme pisano je i o problemima u Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na partizanska zlodjela.¹²⁶

Uz opsežnu propagandnu akciju u kojoj su svi projekti mađarske vlasti prikazivani u najboljem svjetlu, povremeno su objavljivani i članci u kojima se prijetilo različitim «puntarima» da ne pokušavaju nikakve pobune,¹²⁷ i da su njihovi naponi uzaludni jer neće škoditi mađarstvu.¹²⁸ Apeliralo se na puk da takve sam odstrani iz svojih redova.¹²⁹ Sredinom 1942. na udar su kritike došli međimurski komunisti.¹³⁰ Nove prijetnje uslijedile su u studenome iste godine, nakon partizanske sabotaže na željezničkoj pruzi prema Budimpešti. «Megyimurski narod se mora trsiti odhititi od sebe se sumlive ludi, odvrnuti sakoga, što ne dela pošteno za narod i domovinu».¹³¹ Brutalni postupak vojske i žandarmerije protiv naroda koji je uslijedio i izazvao veliko nezadovoljstvo u listu nije spominjan. Pritom je bez ikakve selekcije naprosto uhićeno oko 350 sumnjivaca, bez ikakve istrage ili dokaza njihove krivnje.¹³² Osim partizanskih akcija česte su bile i anonimne prijetnje državnim službenicima koji su također osuđivani na stranicama lista,¹³³ a širenje raznih glasina uzelo je takvog maha da su postrožene kazne predviđene za takav prijestup.¹³⁴

Aktivnosti lista do kraja 1943. godine

Snažni utjecaj ratnih događanja na uređivačku politiku lista započet u prethodnom razdoblju nastavljen je sve do kraja ovim radom obuhvaćenog vremena. Kako se nakon staljingradske katastrofe i predaje osovinskih trupa u Africi početkom 1943. godine ratna sreća okrenula u korist Saveznika, sve su rjeđe objavljivane vijesti o pobjedama Osovine. Umjesto toga, počinje se pisati u defenzivnom duhu. Objavljuju se tekstovi s prijetnjama kako je Europa pod dominacijom Njemačke pretvorena u neosvojivu tvrđavu, na kojoj će svi napadači polomiti zube.¹³⁵ Isto-

¹²⁵ Leto dni hrvatske države, *Megyimurje*, 1. V. 1942.

¹²⁶ Hrvatska siva knjiga, *Megyimurje*, 29. I. 1943.

¹²⁷ Glasi MEP, *Megyimurje*, 1. V. 1942.

¹²⁸ Nešterne reči z perom, *Megyimurje*, 15. V. 1942.

¹²⁹ Oni šteri su navek najspametnejši, *Megyimurje*, 9. X. 1942.

¹³⁰ Rasprava proti megyimurskim komunistam, *Megyimurje*, 29. V. 1942.

¹³¹ Zločinačke roke, *Megyimurje*, 13. XI. 1942.

¹³² *Građa*, tom. III, dok. 281, str. 613.

¹³³ Listi prez potpisa, *Megyimurje*, 29. I. 1943.

¹³⁴ Kaj je novoga?, *Megyimurje*, 24. IV. 1943.

¹³⁵ Europu zavzeti – ne moči, *Megyimurje*, 27. VIII. 1943.

dobno su vijesti s istoka u znaku najava konsolidacije njemačkih položaja i nove ljetne ofenzive kojom bi boljševici bili konačno poraženi i izbačeni iz rata. Umjesto nekadašnjih članaka pisanih u trijumfalnom duhu punih podcjenjivanja SSSR, sad se ističu surovosti i strahote rata protiv komunizma, uz apele da svi napregnu sve sile u sukobu protiv «crvenog strašila».¹³⁶ Posljednja velika njemačka ofenziva na istoku sredinom ljeta 1943. potaknula je velika očekivanja,¹³⁷ no nakon početnog oduševljenja vijesti o borbama kod Kurska polako nestaju sa stranica lista. Umjesto toga, sve su češće vijesti sa zapadnog bojišta, kako o zračnom ratu nad Njemačkom, tako i o napadima Saveznika na južne prilaze Europi. Unatoč Mussolinijevu svrgnuću na stranicama lista još se neko vrijeme povoljno pisalo o Italiji,¹³⁸ no nakon njezine kapitulacije odmah se mijenja uređivački stav te se novu talijansku vladu maršala Badoglia proziva kao izdajnike i kukavice. Uredništvo lista nikad nije iznosilo sumnje u konačnu pobjedu Njemačke, zalažući se za vjernost Mađarske antiboljševičkim silama. Pritom se okupirane europske države nije smatralo neslobodnima, već dijelom kulturne Europe suprotstavljene istočnim barbarima i pohlepnim zapadnim kapitalistima. Zadržana je kršćanska crta u pisanju o ratu, uz zgražanje nad vjernicima iz zapadnih savezničkih država kojima ne smeta ni paktiranje njihovih vlada s bezbožnim komunistima,¹³⁹ a ni rušilački pohodi njihovih zračnih snaga nad europskim gradovima u kojima su crkve stalno na udaru bomba.¹⁴⁰ Vjerojatno su takve vijesti bile namijenjene ruralnom stanovništvu koje je posjedovalo jake vjerske osjećaje kako bi ih se uvjerilo u pravednost rata osovinskih sila i zlikovačku narav neprijatelja. Vođe SAD, Velike Britanije i SSSR prikazivani su kao simbol pohlepe, neobuzdani kartaši koji se kockaju sa sudbinom svijeta, ali koji će svakako biti zaustavljeni.¹⁴¹

U vrijeme važnih kršćanskih blagdana raste broj tekstova u kojima se povezuje rat i vjera, uz tvrdnje kako Mađarska stoji kao «kamenita stena na meji europske kulture». Komunističko «črleno strašilo prezbožnosti» hoće «zrušiti ono, kaj je kršćanstvo podiglo črez dve jezere leta, pokriti z črnou mlakou prezbožnosti. Oče zatreti veru...», ali će ga spriječiti mađarski vojnici.¹⁴² Upotrebljavane su i biblijske usporedbe da se mađarsko sudjelovanje u ratu predoči kao borba za kršćanstvo. Tako su Amerikanci i Britanci «štovatelji zlatnog teleta»,¹⁴³ dok se

¹³⁶ V taborskom jarmu, *Megyimurje*, 16. VII. 1943.

¹³⁷ Taborski glasi, *Megyimurje*, 23. VII. 1943.

¹³⁸ Mussolini..., *Megyimurje*, 30. VII. 1943.

¹³⁹ Trojaki 1943., *Megyimurje*, 11. VI. 1943.

¹⁴⁰ Cirkva v Koln-u, *Megyimurje*, 9. VII. 1943; Rim, *Megyimurje*, 30. VII. 1943.

¹⁴¹ Šteri je najveći lažlivec, *Megyimurje*, 10. XII. 1943.

¹⁴² Svetek..., *Megyimurje*, 20. VIII. 1943.

¹⁴³ Kaj očeu naši nepriatelji, *Megyimurje*, 15. X. 1943; Naša sodbina, *Megyimurje*, 22. X. 1943.

Mađarska bori «na desnoj strani», dakle među pravednicima.¹⁴⁴ Kako je rat duže trajao, a s bojišta stizale sve lošije vijesti, pojavila se pomalo pesimistična ideja da je rat Božja kazna. No, i tada je zadržan tračak nade uz riječi kako je Europa pod Njemačkom svojevrsna Noina arka u kojoj će kršćanstvo i europska kultura preživjeti sve ratne nevolje.¹⁴⁵ Iako su vijesti povezane s ratom u tom razdoblju bile najbrojnije i najopsežnije, u njima se moglo naći vrlo malo pouzdanih informacija. Najviše prostora dobivala je propaganda u korist Osovine.

Vijesti o obrani od akcija partizana su rijetke, no iz njih je moguće rekonstruirati rast partizanske aktivnosti u Međimurju, što je u potpunosti suprotnosti s tvrdnjama lista kako mađarska vojska osigurava u potpunosti mir Međimurcima. Zaoštrena je kampanja kojom se pokušalo ocrniti prilike u Hrvatskoj¹⁴⁶ i prikazati tamošnje partizane kao zločince i pljačkaše.¹⁴⁷ Pokušavalo se odvratiti Međimurce od bijega preko Drave i pristupanja partizanima i to iznošenjem primjera onih koji su u takvim pokušajima stradali. Među bjeguncima najbrojniji su bili Hrvati pripadnici mađarske vojske koji su umjesto povratka na istočno bojište odlučili prebjeći partizanima.¹⁴⁸ Takvi primjeri očito nisu urodili plodom, pa je nekoliko mjeseci kasnije apelirano majkama bjegunaca da nagovore svoje sinove na povratak jer «z rauberije, kradje i plindranja živeti i domovinu zdržavati neje moći, nego samo s poštenim delom. Naj se pokoriju grešniki, naj se povrneju i primeju poštenoga posla».¹⁴⁹

List do jeseni 1943. nije objavljivao nikakvih vijesti o partizanskim akcijama u Međimurju. Da je takvih akcija ipak bilo, svjedoče odredbe o kontroli kretanja i kaznama za suradnike partizana. Dana 17. IX. 1943. objavljeno je da će se suradnike partizana kažnjavati strijeljanjem.¹⁵⁰ Iako prije toga u listu nisu objavljene nikakve vijesti o partizanskoj djelatnosti u samom Međimurju, iz potrebe za objavom ovakvoga prijetjećeg oglasa jasno je da je takvih akcija svakako bilo. Tjedan dana kasnije objavljena je odredba o proglašenju policijskog sata.¹⁵¹ Kako je ta odredba bila neprecizna, s ograničenjem zadržavanja u polju u približno određeno vrijeme – od mraka do svjetla – bilo ju je potrebno razraditi i ukloniti nejasnoće. To je učinjeno dva mjeseca kasnije, kad su zabranjeni svi poljski radovi od 15 sati

¹⁴⁴ Trojaki 1943., *Megyimurje*, 11. VI. 1943.

¹⁴⁵ Božić 1943., *Megyimurje*, 24. XII. 1943.

¹⁴⁶ V Sremu..., *Megyimurje*, 9. VII. 1943; Kaj je novoga?, *Megyimurje*, 16. VII. 1943; Glasi z Horvatskoga, *Megyimurje*, 30. VII. 1943.

¹⁴⁷ Novo življenje..., *Megyimurje*, 2. VII. 1943.

¹⁴⁸ Jen mladi megyimurec..., *Megyimurje*, 23. VII. 1943. U sklopu kalničkoga partizanskog odreda od listopada 1943. djelovala je međimurska četa (vidi: Kalšan 2002, 66-68).

¹⁴⁹ November 18., *Megyimurje*, 26. XI. 1943.

¹⁵⁰ Narodu na znanje, *Megyimurje*, 17. IX. 1943.

¹⁵¹ Na znanje, *Megyimurje*, 24. IX. 1943.

poslijepodne do 9 sati ujutro, s obvezom da seljaci nakon 19 sati budu u kućama. Naređena je sječa svih kukuružišta i zabranjeno je sastajanje više od 3 osobe osim prije nedjeljne mise i na sajmeni dan. U Čakovcu je policijski sat bio nešto blaži – od 23.30 do 5.30 sati – osim za one koji se kreću prema željezničkom kolodvoru te liječnicima i bobicama kojima su izdavane posebne dozvole za kretanje.¹⁵² No kod provođenja tih odredbi česta je bila samovolja žandara i vojnika i nasilničko postupanje prema narodu.¹⁵³ Ubrzo nakon objave policijskog sata, list je s likovanjem objavio kratku vijest kako su u jednom selu ubijena tri partizana.¹⁵⁴ To je bila prva, a neko vrijeme i jedina vijest o partizanima u Međimurju. Vijesti o uspješnim akcijama partizana nisu objavljivane, već se tada pisalo o aktivnostima nepoznatih bandi.¹⁵⁵

U velikomađarskoj propagandi isticao se umirovljeni vojni biskup István Zadravetz. Godina 1943. obilježena je njegovim aktivnim sudjelovanjem u mađarizacijskim pokušajima u Međimurju. On je sudjelovao u otkrivanju spomenika Márku Gasparichu u Čakovcu, jedinoj velikoj političkoj manifestaciji održanoj u Međimurju u svibnju te godine. Za razliku od brojnih proslava ranijih godina, 1943. je zbog ratnih poteškoća svaki državni praznik obilježavan na skromniji način, najčešće samo polaganjem vijenaca na spomenik Nikoli Zrinskom u Čakovcu. Podizanje Gasparicheva spomenika je iznimka od tog pravila, no ovaj put list nije donio ni vijesti o broju sudionika skupa ni o raspoloženju mase, tako da nema nikakvih obavijesti je li taj svečani skup opravdao očekivanja mađarona. Da Gasparich nije bio odveć poznat u međimurskom puku, vidljivo je i u činjenici da je prije svečanosti direktor čakovečke škole uz upotrebu megafona okupljenom narodu izlagao njegovu biografiju.¹⁵⁶ I na tom primjeru može se zaključiti kako je mađarsko pravo na Međimurje stajalo na krhkim nogama. Golema većina naroda nije bila zainteresirana za uključivanje u mađarsko društvo i mađarsku državu, pa je tako nakon dvije godine okupacije povijesni lik, preko kojeg su Mađari vodili najjaču kampanju za uključenje Međimuraca u mađarsku političku naciju, međimurskim Hrvatima ostao sasvim nepoznat.

Biskup Zadravetz istaknuo se i u pokušaju organizacije hodočašća Međimuraca u mađarsko marijansko svetište Búcsúszentlászló, kojim se pokušalo nadomjestiti popularno hodočašće u Mariju Bisticu. Pritom je bila važna okolnost kako je granica prema Hrvatskoj bila zatvorena, pa tako od 1940. godine Međimurci nisu

¹⁵² Na znanje, *Megyimurje*, 19. XI. 1943.

¹⁵³ *Građa*, tom VII, dok. 152, str. 604.

¹⁵⁴ Hudo su zišli..., *Megyimurje*, 1. X. 1943.

¹⁵⁵ Nepoznata banda..., *Megyimurje*, 10. XII. 1943. Iz načina na koji je izveden prepad na bilježnika u Svetom Jurju u Trnju – uz otimanje poreznih knjiga – moguće je naslutiti kako se u tom slučaju radilo o partizanskom napadu. Uništavanje popisa poreznih obveznika i dužnika bila je uobičajena praksa partizana.

¹⁵⁶ Reskrivanje spomenika..., *Megyimurje*, 7. V. 1943.

mogli hodočastiti u hrvatske hodočasničke centre. Hodočašćima u mađarsko sve-tišće nastojalo se iskoristiti vjerski žar stanovništva za nacionalističke ciljeve. Nekoliko tjedana prije samog blagdana Velike Gospe objavljavani su pozivi na hodočašće. Bilo je predviđeno sudjelovanje biskupa Zadravetza u svečanosti kao i nazočnost svih istaknutih lokalnih državnih službenika i političara. Najavljene su i posebne ispovijedi i misa na «međimurskom» jeziku da bi se privuklo što više Međimuraca. Prijevoz je bio predviđen posebnim vlakovima s cijenama nižim od uobičajenih.¹⁵⁷ Iz toga se vidi kako je to bila opsežna akcija u kojoj su sudjelovali ne samo lokalni mađaroni, nego i sam vrh mađarske vlasti. U cijeloj svetkovini vjera je bačena u drugi plan, a promicanje mađarstva postalo je glavnim ciljem pothvata kojim se Međimurcima željelo pokazati kako «Boža milost sveti sam v ovoj domovini».¹⁵⁸ Preko stranica lista tvrdilo se kako Međimurcima Marija Bistrica nije potrebna jer u Búcsúszentlászlu mogu u Mađarskoj pohoditi tu istu svetu Mariju. Da međimurski vjernici ipak nisu bili skloni mijenjati svoje ustaljene običaje, pa mnogi nisu sudjelovali u putu koji je za njih predstavljao veliku nepoznanicu, vidi se iz članka objavljenoga nakon hodočašća, u kojem novinar piše o neuspjehu protivnika cijele ideje. Pritom navodi i zamjerke koje su upućivane cijelom projektu; malo tko je vjerovao da će biti moguća ispovijed na hrvatskom, a postojao je i strah da kolodvor neće biti baš tako blizu svetišta kako su Mađari tvrdili.¹⁵⁹ Tu na površinu izbija očito nepovjerenje Međimuraca prema vlastima i njihovoj promidžbi. I kasnije je list *Muraköz – Megyimurje* pisao o svetištu Búcsús-szentlászló i čudesnim ozdravljenjima koja su se tamo zbila da bi i na taj način potaknuo potencijalne hodočasnike iz Međimurja.¹⁶⁰

Potkraj 1943. ponovno je aktualiziran motiv strašne jugoslavenske okupacije koja je uz rat kriva za sve nedaće i poteškoće s kojima se Međimurje susretalo. Ključna je razlika u odnosu na slične tekstove iz prijašnjih godina u njihovoj vremenskoj neodređenosti. Na početku okupacije čitatelji su bombardirani spektakularnim najavama brzih promjena nabolje, a kako ni nakon dvije godine najavljeni rezultati nisu ostvareni, sve se češće propagirao izgovor za neuspjeh u jugoslavenskoj lošoj brizi za Međimurje, jer «ono, kaj su na velikom sfondali, ne moći namestiti od danas do sutra».¹⁶¹ Potkraj godine list priznaje da «neje moći od države se čekati».¹⁶² Te su riječi u potpunom neskladu s tada, već dvije godine starim najavama kako jedino mađarska država i njezini službenici mogu omogućiti normalan život i neometani razvoj Međimurja. Kako je godina išla kraju, postajalo

¹⁵⁷ Veliko prošćenje..., *Megyimurje*, 30. VII. 1943.

¹⁵⁸ Megyimurski romari..., *Megyimurje*, 20. VIII. 1943.

¹⁵⁹ Nešterne reči..., *Megyimurje*, 27. VIII. 1943.

¹⁶⁰ Majka Boža..., *Megyimurje*, 3. IX. 1943.

¹⁶¹ Važna resprava..., *Megyimurje*, 16. VII. 1943.

¹⁶² V Rackanizsi..., *Megyimurje*, 3. XII. 1943.

je sve jasnije da ti državni službenici nisu bili posve u skladu s tvrdnjama vlasti o njihovu neograničenu poštenju i brizi za narod. Primjer takvog razvoja događaja i početka sukoba u samoj vladajućoj eliti jest smjena čakovečkog načelnika Pecsornika u prosincu 1943. godine. List pod potpunom kontrolom samog Pecsornika smjenu je pripisao njegovoj zauzetosti drugim državnim poslovima, ali iz drugih izvora saznajemo da su pravi razlozi smjene bile optužbe zbog korupcije i pronevjere.¹⁶³

Zaključak

U prvih nekoliko mjeseci postojanja list *Muraköz* formirao se kao glasnik veliko-mađarskih krugova, često povezanih s vladajućom mađarskom strankom MEP. Glavni cilj propagiran u listu bilo je što brže i što potpunije uklapanje Međimurja u mađarsku državu na svim područjima društvene, kulturne i političke djelatnosti. Glavnu riječ u listu vodili su istaknuti državni dužnosnici iz Zaladske županije, ali su s vremenom međimurski mađaroni i Mađari postali sve aktivniji suradnici. Uredništvo lista nije se nimalo obaziralo na glasine da bi Međimurje nakon kraja rata ipak moglo biti vraćeno Hrvatskoj, već je postupalo u skladu s uvjerenjem da će mađarska vlast nad tim krajem potrajati vječno.

U drugoj fazi djelovanja lista s novim imenom *Muraköz* – *Megyimurje* osmišljavanje uređivačke politike u potpunosti preuzimaju međimurski Mađari i mađaroni. List dobiva konačan oblik podjelom na dva dijela – na mađarskome i «međimurskome» jeziku – te se nakon početne konfuzije stvara precizna doktrina u odnosu prema nemađarskom stanovništvu Međimurja. Osim dotad korištene povijesnopravne argumentacije pokušava se i umjetno stvoriti «međimurski» narod. Na taj bi se način Međimurce istrgnulo iz korpusa hrvatske nacije i time obezvrijedilo hrvatske zahtjeve za Međimurjem utemeljene na prirodnom pravu naroda. S vremenom ratna zbivanja preuzimaju sve važnije mjesto u pisanju lista, no mađarizacijska nastojanja uredništva time nimalo ne gube na snazi.

U trećoj fazi pisanje lista *Muraköz* – *Megyimurje* u potpunosti je obilježeno ratom i problemima uzrokovanim ratnim zbivanjima. Optimizam svojstven novinarima lista u prethodne dvije faze postupno nestaje i u tekstovima je sve primjetnija zabrinutost za budućnost mađarske države i nacije. Unatoč očitim primjerima nezadovoljstva Međimuraca mađarskom vladavinom, uređivačka politika lista zadržava velikomađarski smjer, a uredništvo ne odstupa od ideje potpune integracije Međimurja u Mađarsku i pretapanje Međimuraca u Mađare. U ovom razdoblju, unatoč velikomađarskoj propagandi, iz pisanja lista izbijaju sve češći tragovi korištenja prisile u provođenju mađarizacije u Međimurju.

¹⁶³ *Grada*, tom VII, dok. 152, str. 604.

Zajednička osobina svih triju perioda djelovanja lista *Muraköz – Megyimirje* jest konzervativizam, antikomunizam, kršćanski fanatizam i predmoderna definicija naroda i nacije. Novinarska etika njegovim novinarima i suradnicima uvijek je bila na sporednom mjestu. Glavni cilj i svrha postojanja samog lista bili su promicanje, pa čak i nametanje mađarske nacionalne ideje međimurskim Hrvatima. Slab uspjeh tih nastojanja ukazuje na loš odabir mađarizacijskih metoda te nedorečenost i zastarjelost cijele ideje, potpuno neusklađene sa stanjem u Međimurju sredinom XX. stoljeća.

Summary

The *Muraköz – Megyimirje* Newspaper as a Bulletin of the Hungarian Occupational Authorities in Medjimirje (1941-1943)

After the occupation of Međimurje in April 1941, Hungary aggressively tried to melt local Croatian population into Hungarian nation. One of the means used in this process was a bilingual newspaper *Muraköz – Megyimirje*. It was active from late 1941 to mid 1944, and from a conservative standpoint it propagated plans of restoration of political and territorial unity of former Lands of the crown of St. Stephen. The paper was very active in attempts to “hungarize” local population, and promoted Hungarian and Axis war efforts. In time, as final Axis victory got more and more doubtful, reports from the front were covered more extensively, but newspaper’s support of Hungarian expansionist idea was never brought into question.

Key words: *Muraköz – Megyimirje*, World War II, Međimurje, Hungary.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka